

Giriş

Georg Wilhelm Hegel, 1770-1831, Prusya'da doğmuş ve yaşamış bir filozof. Onun felsefesi, özellikle metafizik, epistemoloji ve estetik alanlarında büyük etkiler yaratmıştır. Hegel, insanın ruhsal gelişimini ve tarihin dinamiklerini anlamaya çalışmış, bu süreçte akıl ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi merkeze almıştır. Onun felsefesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı dünyasında büyük bir yankı bulmuştur.

Hegel

A lman filozof Weischedel'in deyişyle, "dünya tinini"¹ kişiliğinde somutlaştıran Hegel'in felsefesi önemli bir oranda "estetik felsefe" veya "estetik felsefesi" olarak nitelendirilebilir. Hegel "sanat felsefesi" veya "estetik felsefesini üç ciltten oluşan *Estetik Üzerine Dersler* adlı yapıtında dizgeleştirmiştir. *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı I, II, III* adıyla yayınlanacak bu kitap, düşünürün toplam yirmi ciltlik toplu yapıtları içinde estetik-kuramsal bir gezinti ve irdeleme sürecinde gerçekleştirdiğim seçici okuma ve yorumlama sonucu ortaya çıkmıştır.

Seçici okuma ve yorumlama uğraşını asıl olarak edebiyat açısından ve edebiyatı temel alarak gerçekleştirmekle birlikte, genel anlamda estetik kavramını sürekli olarak göz önünde tutmaya özen gösterdim. Ayrıca, bu çerçevede müzik ve resim estetiğine de yer verdim.

Hegel estetiği ya da Hegel'in sanat felsefesi, süreçsel ve oluşumsal bir nitelik taşır. Düşünür, "estetik" ya da "sanat felsefesi" üzerine dersler vermeye 1818'de Heidelberg'te başlamış ve bu dersleri Berlin'de 1829'a değin sürdürmüştür. Verdiği dersler üzerine tuttuğu notları defterlerde toplayan Hegel, notlarını sürekli güncelleştirmiş ve dizgeleştirmiştir.²

1 Wilhelm Weischedel, *Die philosophische Hintertreppe* [Felsefenin Arka Merdiveni]; Dtv, Münih, 1988, s. 209.

2 Annemarie Gethmann-Siefert, *Einführung in die Hegels Ästhetik* [Hegel Estetiğine Giriş], Wilhelm Fink Verlag, Münih 2005, s. 17 vd. adlı araştırmasında Hegel'in "estetik" ya da "sanat felsefesi" üzerine derslerinin gelişim süreci üzerine ayrıntılı bilgi vermiştir. Gethmann-Siefert'in verdiği bilgiye göre, Hegel'in öğrencilerinden olan Heinrich Gustav Hotho, 1832'de Hegel'in ölümünden

Hegel tarafından geliştirilen sanat felsefesi, dizgeliliği, kapsayıcılığı, düşünsel derinliği, kavramsal açıklığı ve iç tutarlılığı gibi özelliklerinden ötürü güncelliğini yitirmemiştir. Bu özelliklerinden dolayı da henüz aşılamamıştır.

Türkiye’de sanat özellikle de yazınsal estetik üzerine yürütülen tartışma açısından da Hegel estetiği önemli bir başvuru kaynağı olma niteliğini korumaktadır.

Hegel, ideal –ya da ülkü– kavramını estetik ile ilişkilendirerek, sanat biçimleri kapsamında sanatın yapısal belirlenimiyle ilgili olarak ölçü koyucu bir adım atmıştır. Düşünür, kuramsallaştırdığı estetiğin bu temel kavramını salt “idenin duysal görünüşü” olarak değil, tersine “idenin yaşamı”, “varoluşu”, “canlılığı” ve “öz-gerçekleşimi” olarak tasarımılamıştır.

Hegel’in estetik kuramı bağlamında sanatsal ülkü, “ideyi tarihsel gerçekliği içinde” ve “tarihsel etkinliği” uyarınca anlatmak demektir. Hegel, ülkü kavramını daha 1797 yılında kaleme aldığı ve aşağıda irdeleyeceğim “Alman İdealizminin Dizge Programı” adlı yazısında yukarıdaki anlamda belirginleştirmiştir.

Düşünür, anılan yazısında ideal, ya da ülkü, kavramını, sanat ve din ile ilişkilendirmiş ve bu karşılıklı belirlenim ilişkisinden ve tarihsel etkinliğinden yola çıkarak ülküyü tanımlamıştır. Hegel, ülkü kavramını sanatın tarihsel gelişimi ve tarihsel yapıt kavramlarıyla ilişkilendirmiştir.

Öte yandan, anılan yazı, Hegel’in sanatların dizgesi içinde edebiyatı merkezi bir konuma yerleştirdiğini, edebiyata en üst anlamı ve değeri verdiğini kanıtlayan ilk belgedir.

Hegel, malzemesi ve dolayımı dil olan edebiyatı en değerli sanat alanı veya tarzı olarak değerlendirmiştir. Bunun nedeni, edebiyatın malzeme ve dolayım olarak estetikleştirdiği dilin zaten tinsel bir etkinliğin ürünü olmasıdır. Dolayısıyla, dilin sanatsallaştırılması yani yazınsallaştırılması demek, tinsel bir malzemeyi ikinci kez yine tinsel ve estetik olarak biçimlendirmek demektir. Bir sanatsal malzemeyi tinselleştirme, ona düşünceyi katma, söz konusu malzemeyi “sanat güzeli” durumuna getirme işlemidir.

İde, Hegel’in kavramlaştırmasıyla, “tin” (Geist) yapıta dönüşmek zorundadır. İde, “tarihsel etkinliği” ve “görülebilir bir figürün/biçimin (Gestalt) somutluğu” içinde kavranabilir bir duruma gelebilir. Hegel’in söyleşiyle, “tarihsel gerçekliği içinde ülkünün yeterli belirlenimi –ki bu aynı zamanda idenin

sonra ilk kez 1835 yılında Hegel estetiğini kitap olarak yayımlamıştır. Bu kitap açısından Hegel estetiğinin oluşumu ve yayımına ilişkin felsefi ve filolojik tartışma ikincil önemdedir. Bu nedenle, söz konusu tartışmaya girmeye gerek duymadım.

yeterli belirlenimdir– yapıtın da belirlenimidir.” Bu nedenle, sanatı geliştiren biricik güç, sanatsal yaratımda duyusallaşan tindir.

Hegel, yukarıda kaynak olarak andığım Gethmann-Siefert’in de aktarımıyla, yapıtı “dilın ve çalışmanın/emeğin birliği, dünyayı etken olarak aşma ve anlamlandırmanın birliği” olarak tanımlar. Düşünür, bu tarihsel yapıt tanımından yola çıkarak, sanatı da bir “yapıt” olarak belirler.

Belli bir amaca yönelik, çalışmayla oluşturulan yapıt gibi, “sanat yapıtı” da o sanat yapıtının “tarihsel-kültürel işlevini” biçimleyen işlevinden yola çıkılarak tanımlanabilir. Hegel’in bu yapıt tanımı, romantik düşün ve yazın akımının “oluşumsal-evrensel tümel sanat yapıtı” anlayışıyla benzerlik taşımaktadır.

Sanat yapıtının işlevi, Hegel’in kavramlaştırmasıyla, “tarihsel hakikatin”, bir başka anlatımla, “tarihsel öz-bilincin” “herkesin anlayabileceği bir tarzda” aktarılması ya da dolayımlanmasıdır.

Sanat, “verili bir malzemeyi biçimlendirme” anlamında “emek” ya da “çalışma”, bir başka anlatımla, “estetik açıdan biçimlendirici etkinlik” olarak tanımlanabilir. Sanat, özellikle anlatı sanatı, estetik biçimlendirme belli bir ereği izlediği için, aynı zamanda “dildir”, “anlamlandırmadır”, “yorumlamadır.” Dili estetikleştirme sürecinin sonucudur.

Biçimlendirici çalışmanın sonucu olan yapıt, “biçimlendirme sürecini, hem de biçimlendirme ereğini, somut bir nesnede görünürleştirir.” Sanatçının biçimlendirici çalışmasının sonucu olan sanatsal yaratımda, “sanat yapıtında” “özdeksel bir amaç” ya da “yarar amacı” güdülmaz. Böyle bir amaç, ölçü koyucu değildir.

Kant, estetik kuramını dizgeleştirdiği *Yargı Gücünün Eleştirisi* adlı yapıtında bu ilkeyi “ilgisiz ilgi” ya da “çıkarcı gütmeyen ilgi” anlatımıyla kavramlaştırmıştır.³

Sanatsal biçimlendirim, belli bir “dünya anlayışını” somutlaştırarak aktarır ya da dolayımalar. Bu anlayış, Hegel estetiğine de içkindir. Düşünür, bu nedenle *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi III*⁴ adlı yapıtının “Saltık Tin” bölümünde ülküyü sanat yapıtı olarak tanımlar ve idenin belirlenimini gözetecek, sanatı “saltık tinin biçimi” olarak açıklar.

Emek ya da çalışma ve dil yoluyla oluşan sanat yapıtı, dünyayı somut

³ Bu ve benzer konularda Kant estetiğine ilişkin daha geniş bilgi için. Onur Bilge Kula, *Kant estetiği ve Yazın Kuramı*, Doruk Yayınları, İstanbul, 2008.

⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1981, “Der absolute Geist” adlı bölüm, s. 367-371. Kitabın ilerleyen bölümlerinde bu konuyu ayrıca irdeleneceğim.

“biçimlendirme” yoluyla yeniden anlamlandırma etkinliğinin ürünüdür. Bu yüzden sanat, ancak tarihselliği ve etkinliği gözetilerek anlaşılabilir.

Sanat idesinin ve idealinin ya da ülküsünün tarihsel belirleniminden, “güzel görünüş”te ortaya çıkışından ve sanatın “tarihsel olarak etkinleşme tarzından” yola çıkan Hegel, sanat türlerini “simgesel sanat”, “klasik sanat” ve “romantik sanat” olarak üçe ayırır.

Sanatın tarihsel evrim içinde kazandığı değişik etkinleşme tarzları temel çıkış noktası olunca doğal olarak sanatın kültürel işlevi, insan ve insanın özünü gerçekleştirdiği ya da gerçekleştiremediği toplumun biçimlenimi içinde önem kazanır.

Bu yaklaşım uyarınca, sanatsal yaratı, sanatsal biçimlendirme ve anlamlandırma sürecinin sonucu olan sanat yapıtının içinde yaşadığı somut-nesnel yaşamla ya da dünyayla ilişkilendirmiştir.

Hegel’in sanatsal biçimlendirme etkinliğini somut yaşam dünyasıyla ilişkilendirmesi bağlamında sanat, Gethmann-Siefert’in söyleyişiyle, “sanat üretimi yoluyla tarihsel öz-bilinci” anlatma denemesi olarak tanımlanabilir. Bu tanım denemesi gereği, sanat yapıtı, tarihsel gerçekliği ya da öz-bilinci görünürleştiren ve dolayımlayan bir estetik üründür.

Sanatsal üretim ya da biçimlendirim, iletimi ve aktarımı, dolayısıyla da alımlanmayı amaçlar. Sanatsal üretim ile alımlama, birbirini tümleyen, biri olmayınca öbürü anlamsızlaşan ve gereksizleşen etkinliklerdir.

Öte yandan, hem sanatsal üretim ve dolayımlayım hem de sanatsal alımlama daha önce dolayımlanmış ve anlamlandırılmış olanı “yeniden anlamlandırma” girişimidir. Sanat yapıtının içinde yaratıldığı kültür ve tinsel gelişim düzeyi, sanat yapıtını belli ölçülerde biçimlediği gibi, sanat yapıtı da içerdiği anlamlandırma potansiyeliyle söz konusu kültürü birlikte biçimler.

Böylece, sanat, toplumsal-kültürel sürekliliği, bir başka anlatımla, insanlığın tarihsel gelişiminin sürekliliğini sağlayan bir dolayım ve üretim işlevi görür.

Sanatsal üretimi ya da sanat yapıtını sanatın tarihsel etkinliği içinde bir anlamlandırma denemesi olarak belirleyen Hegel estetiğinin yazın-kuramsal özünü ve yansımalarını seçici ve tarayıcı bir okuma ve yorumlama yöntemiyle irdelemek, bu çalışmanın başlıca amacıdır.

Hegel felsefesinin, dolayısıyla da estetiğinin doğru kavranması ve gün-celleştirilebilir yönlerinin belirlenebilmesi, büyük ölçüde bu felsefî dizgenin oluşumunu ve gelişimini biçimlendiren tarihsel koşulların ve etmenlerin gözetilmesine bağlıdır.

Bu bağlamda, Hegel ile Hölderlin bağıntısı üzerine çalışmış olan Dieter Henrich'in⁵ söyleyişiyle, bir filozofu söz konusu felsefi kuramı geliştirmeye yönelten “koşulların, motiflerin, düşüncelerin ve olası diğer etmenlerin” yeniden kurgulanması önem kazanır.

Bu yüzden, Hegel felsefesinin dayandığı Aydınlanma deviminin özellikle yazınsal birikimini belirginleştirmeye özen gösterdim. Bunun dışında, Aydınlanma ve romantğin etkileşimlerini, romantik düşünür ve yazarların Aydınlanmaya yönelik eleştirileri bağlamında Hegel'in sanat kuramının oluşma ve yetkinleşme sürecini açıklamaya önem verdim.

Hegel tarafından dizgeleştirilen felsefi birikim, çözümlenmesi gereken “tümlenmiş bir dizge” olmaktan çok, bir felsefi kuram olarak, belli tarihsel-toplumsal ve siyasal koşulların bir türevi olarak ortaya çıkan sorunlara ilişkin bir açıklama çabası ya da denemesi olarak yeniden açılabilir düşüncesini temel aldım.

Kanımcı, ancak böylece, Hegel estetiğinin yararlandığı birikim, düşünsel çıkış noktaları, temel kavramları ve savunduğu temel konular, bir bulgular ve gerekçelendirme edimi olarak yeniden işlevselleştirilebilir.

Yeniden işlevselleştirme, salt söz konusu sanat kuramını “anlaşılr kılma” uğraşı düzeyinde kalamaz; anlaşılır kılma uğraşının ötesine giderek, o kuramın yol açtığı sonuçları da irdelemeye katmakla olanaklı olabilir.

Hegel'in geliştirdiği birçok felsefi kavram ve açılım, kendisinden sonra başka düşünürleri de etkilemiş, insanlığın gelişimini belirleyen kalıcı kuramlara dönüştürülmüştür.

Hegel tarafından çözümlenen “efendi-köle ilişkisi”, bu düşünürün felsefi düşüncelerinin ve geliştirdiği kuramın yol açtığı sonuçları göstermesi bakımından oldukça somut ve ilginç bir örnektir.

Hegel'in efendi-köle ilişkisine yönelik çözümlemesi, örneğin, Marx'ın öncelikle *Ekonomi ve Felsefe El-Yazmaları* adlı yapıtında dizgeleştirdiği “öz-yabancılaş(tırım)ma” kuramına esin kaynağı olmuştur. Marx, “öz-yabancılaştırım” kapsamında emeğin sermaye tarafından sömürülmesi sürecini felsefi bir dizge olarak açıklamıştır.

Anılan düşünürlerce efendi-köle ilişkisinin diyalektiği üzerine geliştirilen çözümlemeler; emeğin, dolayısıyla da somut insan anlamında emekçinin emeğinin sömürülmesi sürecini ortaya koyduğu için, insancılık idesinin kökleşmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu düşünceyle, konuya geniş

5 Dieter Henrich, *Hegel im Kontext*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1971, s. 41.

yer ayırmayı gerekli gördüm.

Hegel düşüncesi, yukarıda andığım Henrich'in saptaması uyarınca, bir bakıma “dingin bir akademik çalışmanın” türevi olmaktan çok, “önemli bir arkadaş çevresinin” günlük yaşam içindeki yoğun düşünce alış-verişinin sonucu olarak görülebilir. Ancak bu durumun özellikle Hegel'in Frankfurt dönemi için geçerli olduğunu da vurgulamak gerekir.

Hegel'in yaşamının Frankfurt döneminde düşünsel açıdan etkin olan bu arkadaş çevresi içinde romantik dönem edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Friedrich Hölderlin de vardır.

Hölderlin'in Hegel'in felsefeyle ilişkisinin ve uğraşının yoğunlaşmasına katkı yaptığı kabul gören bir durumdur. Frankfurt'ta Hölderlin'in Hegel'i, felsefe ortamına sokması, Hegel'in önünü açmış, onun sanat kuramını da dizgeleştirmesine ortam hazırlamıştır.

Bu dönemde Hegel ile Hölderlin arasında yoğun insani bir yakınlık olduğu görülmektedir. Söz konusu insani yakınlık, Hölderlin'in Hegel'e yazdığı mektuplarda “sevgili kardeşim” sözlerinde, Hegel'in de Hölderlin'e adadığı “Eleusis”⁶ (Ağustos 1796) adlı şiirde somutlaşmaktadır.

Ayrıca, bu iki önemli kişilik arasında derinlikli bir düşünce alış-verişi de söz konusudur. Bu yoğun düşünce alış-verişi, özellikle “Dizge Programı”nda ve karşılıklı yazışmalarda açıkça görülebilir.

Hegel'in “Alman İdealizminin İlk Dizge Programı”nın oluşmasına Hölderlin kalıcı düşünsel katkılar yapmıştır. Hölderlin'in söz konusu katkıları, romantik yazın kuramı açısından önemlidir ve bugün de önemini korumaktadır. Bu yüzden, söz konusu “Dizge Programı” üzerinde ayrıntılı olarak durma gereksinmesi duydum.

Hegel felsefesi ve sanat kuramı, öncelikle Kant Felsefesi üzerine geliştirilen düşünümle bağlamında ele alındığında, daha doğru bir temel üzerinde değerlendirilebilir. Buna ek olarak, Herder, Fichte, Schelling gibi düşünürlerin yanı sıra, Rousseau'nun “din kuramı”nın katkıları da gözetildiğinde, daha tutarlı bir çerçeve belirlenebilir.

Hegel, “Estetik Üzerine Dersler” bağlamında “sanat kuramını”, özellikle ömrünün son yirmi beş yılında üzerinde sürekli çalışarak geliştirmiştir. Dolayısıyla, Hegel estetiği ancak sözü edilen sürekli gelişim veya yetkinleşim gözetilerek çözümlendiğinde, güncel kuramsal gereksinmeler açısından daha da işlev kazanabilir.

6 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Frühe Schriften*, Werke in zwanzig Bänden, cilt 1, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1983, s. 230-233.

Hegel felsefesi, Aydınlanma birikimiyle romantik açılımların bireşimlenmesi sürecinde dizgeleşmiştir. Anılan nedenle, felsefî ve yazınsal çözümlemelerde bu iki önemli ve kalıcı akımın etkileşimleri ve yeni düşünsel gelişmelere katkıları mutlaka gözetilmelidir.

Bu gerekçeden yola çıkarak, çalışmanın ilk bölümünde Aydınlanma ile Romantiğin etkileşimlerini, bireşimlenimlerini ve bugüne ilişkin olası yansımalarını konulaştırmaya ve çözümlemeye özen gösterdim.

Bu çalışma, Türkiye’de alanında ilk ve öncü niteliği taşımaktadır. Bile bildiğim kadarıyla, Hegel’in sanat felsefesi ve yazın kuramı ilişkisi üzerine bu kapsam ve derinlikte bir başka çalışma bulunmamaktadır.

Bu durum, özellikle kavramlaştırma alanında neredeyse tümüyle Türkçe özgün kavram önerileri geliştirmeyi zorunlulaştırmıştır. Burada Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyelerinin sabırlı ve yapıcı tavırlarını övgüyle anmak, benim için bir yükümlülüktür.

Ayrıca, titiz düzeltme okuması için, Mersin Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Aytekin Keskin’e ve Trakya Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Oktay Saydam’a içten teşekkür ederim.

Hegel’in sanat felsefesini belirginleştirebilmek amacıyla, çoğu yapıtlarından seçtiğim bölümleri bütünlüklü bir metin biçiminde oluşturmaya özen gösterdim. Böylece, ele aldığım kavramlarla ilgilenenler için bütünlük içinde doğru ve yeterli ölçüde anlaşılabilir olmasını sağlamayı amaçladım.

Bununla birlikte, söz konusu bölümlerin estetik ve yazın-kuramsal işlevlerini öne çıkarmak amacını güttüğüm için, bu amaca uygun seçici ve tarıyıcı bir okuma ve değerlendirme yöntemi izledim.

Dolaysız olarak alıntıladığım metin bölümlerini “...” (çift tırnak) imiyle, Hegel’in özellikle vurguladığı anlatımları da ‘...’ (tek tırnak) imiyle belirledim.

Bazı yerlerde konuyu ve içeriği daha da belirginleştirme amacıyla, Hegel’in koyduğu başlıklara ek olarak, ara-başlıklar koyma gereksinmesi duyumsadım ve bunları “veya” ile başlatıp italik yazarak belirginleştirdim.

Metnin bütünlüğünü ve akışını bozmamak için, sürekli “Hegel şöyle diyor” türü anlatımlardan kaçındım. Bunun yerine, yeri geldikçe, “Hegel’in belirleyimiyle/ deyişyle/söyleşiyle” gibi ara-sözleri ve anlatımları metne sokarak, okuyucunun Hegel’in düşünceleriyle, benim yorumlarımı ve katkılarımı ayırmasını kolaylaştırmayı amaçladım.

Hegel’in Sanat Felsefesi, yukarıda da kısaca değindiğim gibi, düşünürün “estetik” konulu derslerine katılan öğrencilerinden Heinrich Gustav Ho-

tho tarafından yayına hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Hegel'in ölümünden sonra bu düşünürün verdiği estetik derslerini de üstlenen Hotho, bu çabasıyla ve katkısıyla Hegel Felsefesini kalıcı biçimde insanlığa sunmuştur.